AYBLOV NUTQIY XULQ ATVORINING PRAGMALINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Abduraimova Anora Norbotayevna

O'zDJTU ingliz tili 3- fakulteti ingli tili integrallashgan kursi katta o'qituvchisi

E-mail:anora.abduraimova@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada asosiy maqsad ayblov nutqiy xulq atvorining pragmalingvistik xususiyatlari keng yortib berilgan. Shuningdek, pragmalingvistika tilshunoslik xususiyatlar ham tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: pragmalingvistika, pragmatik «fetishizm», N.Chomskiy ta'limoti, deyktik ibora, kognitologiya.

Аннотация. Основная цель данной статьи — дать широкий обзор прагмалингвистических особенностей аккузативного речевого поведения. Также анализируются лингвистические особенности прагмалингвистики.

Ключевые слова: прагмалингвистика, прагматический «фетишизм», учение Н. Хомского, дейктическая фраза, когнитивология.

Abstract. The main purpose of this article is to provide a broad overview of the pragmalinguistic features of accusative speech behavior. The linguistic features of pragmalinguistics are also analyzed.

Keywords: pragmalinguistics, pragmatic "fetishism", N. Chomsky's doctrine, deictic phrase, cognitology.

Kirish

Insoniyat tarixida shunday jarayonlar borki, dunyo xalqlari madaniyatining uyg'unlashuvi yangi hodisalarni yuzaga chiqarganligi kuzatiladi. Masalan, ellinlar madaniyatining sharqdagi mahalliy xalqlarning madaniyati bilan birikuvi o'sha davrdagi tarixiy vaziyatning, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-madaniy munosabatlarning mahsuli edi.Pragmalingvistika tilshunoslikning mustaqil yo'nalishi sifatida o'tgan asrning 60-70-yillarida shakllandi. 1970 yilda Dordrext shahrida «Tabiiy tillar pragmatikasi» mavzusida xalqaro konferensiya bo'lib o'tdi. Ushbu anjumanda o'qilgan ma'ruzalar to'plamining muharriri, Tell-Aviv universitetining professori M.Bar - Hillelning «So'z boshi»da qayd qilishicha, anjuman ishtirokchilari yakdillik bilan «Tabiiy til vositasida bajariladigan muloqotning pragmatik xususiyatlari ushbu muloqotning sintaktik va semantik xususiyatlari kabi lingvistik nazariya doirasida o'rganilishi lozim», degan xulosaga kelishdi. Pragmatikaning «qayta tug'ilish davri» - deb e'tirof etilgan xuddi shu paytdan boshlab, xorijiy tilshunoslikda haqiqiy pragmatik ko'tarilish yuzaga keldi. Bu mavzuga oid qator anjumanlar, yig'inlar o'tkazildi, chop qilinayotgan to'plamlar, ilmiy tadqiqotlarning chegarasi yo'q, Gournal of Pragmatics tom ma'noda xalqaro nashrga aylandi. Bu darajada jadal taraqqiy etayotgan fan sohasining to'lig'icha shakllanishi, o'zligini ajratib olishi uchun uning predmetini,

ISSN 3030-3907

asosiy tushunchalari, tamoyillarini belgilab olish zarurati tug‘ilishi muqarrar. Afsuski, qator tadqiqotchilarning urinishlariga qaramasdan, bu muammo o‘z yechimini topganicha yo‘q, hanuz pragmatikaning boshqa tilshunoslik sohalari qatorida tutgan o‘rni, uning sohalararo munosabati haqida aytilayotgan fikrlarning oxiri ko‘rinmayapti. Bu bir tomondan, yaxshi, sohaning muhimligi, ko‘tarilayotgan masalalarining ko‘pligi, tanlangan yo‘nalishning dolzarbligi barchaning e’tiborini tortayotganligi isbotidir. Ikkinchidan esa, soha predmetining ravshan bo‘lmasligi, tamoyillar chalkashligi, murojaat qilinayotgan tamoyil, tushunchalarning betartib qo‘llanishiga, xulosalarning noaniqligiga sabab bo‘lishini ham unutmaslik kerak. Keyingi yillarda «pragmatika» atamasini qo‘llamaydigan tilshunos qariyb qolmadi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Natijada, o‘ziga xos pragmatik «fetishizm» holati paydo bo‘lib, bajarilgan tadqiqotlarda atamaning qo‘llanishidan tashqari, uning mazmuniga oid biror bir ma’lumotni topish qiyinlashib bormoqda. Lozim bo‘lsa, bo‘lmasa atama qo‘llanaversa, uning negizida turgan tushunchaning siyqalanishiga olib kelinishi turgan gap. Inchunun, lisoniy birliklar pragmatik xususiyatlari, ularning pragmalingvistik tahlili haqida gapirishdan oldin «Pragmalingvistika nima bilan shug‘ullanadi?», «Uning tadqiqot obyekti va predmeti nimadan iborat?», «Pragmatikaning asosiy tushunchalari, tamoyillari qaysilar?» kabi savollarga javob izlashga majburmiz. J.Layonz tilshunoslarning 12 – xalqaro kongressida (Vena, 1977) pragmalingvistikaning predmetini aniqlash va uning ta’rifini berishga harakat qildi. «Pragmatika tinglovchini uzatilayotgan axborotni xuddi so‘zlovchi istaganidek qabul qilishga undash maqsadi uchun mos keladigan lisoniy birliklarning kommunikatsiyada qo‘llanishini tavsiflaydi. Bu pragmatika lisoniy vositalarning shaxslararo muloqotdagi rolini aniqlash bilan shug‘ullanadi, deyish demakdir». Ushbu ta’rifning asosida lisoniy harakatdagi ko‘zlanayotgan maqsad va unga erishish vositasi o‘rtasidagi munosabat turibdi. «Sabab-motiv-matssad» zanjiri nutqiy faoliyat rejasini shakllantiradi va uning voqelanishini ta’minlaydi. Xuddi shu narsa A.Kasherni pragmalingvistik tahlilning asosiy maqsadini «qo‘yilgan maqsadga erishishda lisoniy vositalardan foydalanishni ta’minlovchi insonga xos bo‘lgan qobiliyat qoidalarini» yoritish va tushuntirish deb tavsiflashga undaydi. Pragmalingvistikaga berilayotgan ta’riflarni qiyoslaganimizda, ularning barchasida ushbu soha predmetini yoritishda yetishmayotgan to‘laqonlilikni, ayrim holda bir ta’rif ikkinchisida ifodalanayotgan mazmunga qandaydir bir «soya» tushirayotganligini sezamiz. Balki ushbu masalaga turli tomonlama yondashuv orqali «barcha sarhadlar bo‘ylab hujum qilish» yo‘li bilan umumiy holatni, o‘rganilayotgan hodisaning to‘liq suratini tasvirlash mumkindir. Buning isbotini izlash maqsadida pragmalingvistik adabiyotlarda berilib kelinayotgan ayrim ta’riflarni eslatishga va qisman izohlashga harakat qilmoqchiman. Amerika tilshunoslarining ko‘p hollarda lisoniy

ISSN 3030-3907

faoliyatga oid har bir hodisa tahlilida N.Chomskiy ta'limotiga tayanishga harakat qilishlari sezilib turadi. Pragmalingvistik tadqiqotlar ham bundan mustasno emas. Nutqiy harakatlar ijrosi negizidagi propozitsiya mazmuni va kommunikativ maqsadni namoyon qilish (illokutsiya) munosabatini o'rgangan J.Katts pragmatika predmetini Chomskiy ta'limotidagi lisoniy qobiliyat va nutqiy ijro, faollik qarama-qarshiligida ko'radi. «Grammatika gap turlari strukturasi haqidagi ta'limotdir, pragmatika esa aksincha, lisoniy tuzilmalarning qurilishi, ularning grammatik xususiyat va munosabatlarini yoritish bilan shugullanmaydi. Pragmatik nazariyalar gap belgisi va propozitsiyaning matndagi muvofiqligini so'zlovchi va tinglovchi tomonidan oqilona ta'minlanishini o'rganadilar. Shunga nisbatan, pragmatik nazariya nutqiy faollik (performatsiya) nazariyasining ma'lum bir qismidir». Pragmalingvistik tadqiq doirasini bu darajada toraytirish uni faqatgina nutqiy ijro faoliyati bilan chegaralab qo'yish nazariyani tor ko'chaga yetaklashdan boshqa narsa bo'lmasa kerak. Bunday holatda lisoniy tahlil o'z poydevori - lisondan ajralib qoladi. Shubhasiz, lisoniy faoliyatning yuzaga kelishida sotsial muhit, muloqot vaziyati muhim rol o'ynaydi va shakllanayotgan birlikning mazmuni matn yoki kontekstda namoyon bo'ladi, aniqlanadi. J.Katts keltirgan misollar: «quyon» va «quyoncha» hamda yoki «it» va «kuchukcha» juftliklarining ikkinchi so'zlarini («quyoncha», «kuchukcha») bolalarga nisbatan yoki ularning o'zlari tomonidan ishlatilishi to'gri. Ammo ular mazmunidagi erkalash, kichraytirish ma'nolari matnga ham ma'lum. Bu ma'nolar lisoniy xarakterga ega va leksik yoki morfologik ifoda vositasiga ega ekanligi ko'rinib turibdi. Olmon olimlari pragmatika sohasini keng ma'noda talqin qilish, uni tilshunoslikning umumlashtiruvchi sohasi sifatida e'tirof etishni ma'qul ko'rishadi. Masalan, «Olmon lingvistik qomusi»ning mualliflaridan biri, matn tilshunosligi bo'yicha yirik mutaxassis Z.Shmidt «pragmalingvistika» va «matn lingvistikasi» tushunchalari yagona bir mazmun anglatishini va ular birgalikda lisoniy muloqot umumiy nazariyasinishakllantirishini hamda ushbu nazariya,kommunikativ tilshunoslik sohasi sifatida, matn grammatikasi va an'anaviy grammatikani ham qamrab olishini isbotlash niyatida ekanligini bildiradi. Mualliflar soni ko'paygani sari berilayotgan ta'riflardagi turli xillik, fikrlar zidligi ham o'sib borayotganligining guvohi bo'lmoqdamiz. Oxirgi 60-70 yil davomida pragmatikaning doirasi, qamrovi shunchalik kengaydiki, yagona bir nazariya va uning chegarasi haqida biror bir to'xtamga kelishning o'zi qiyinlashib bormoqda. Buning ustiga, pragmalingvistikaning taraqqiyotiga kognitologiya, madaniy antropologiya, falsafa, mantiq, sotsiologiya, faoliyat nazariyasi kabi tilshunoslikning sarhaddoshlari va sotsiolingvistika, kognitiv tilshunoslik, psixolingvistika, matn nazariyasi kabi sohalari ham hissa qo'shib kelmoqda. Pragmalingvistik tadqiqotlarning predmetini nimalar tashkil qilmog'i darkorligi masalasi ham o'z

ISSN 3030-3907

dolzarbligini hanuz saqlab kelyapti. Yuqorida pragmatikani tor ma’noda talqin qiluvchi ayrim ta’riflar keltirildi. Xuddi shu yo‘sindagi pragmatik tadqiqot doirasining toraytirilishini ayrim faylasuflarning fikrlarida ham sezish mumkin. U. Montegyu, P.Stroson kabilar pragmatikaning tadqiqot predmeti sifatida deyktik iboralar («men», «sen», «bu yerda», «u yerda», «hozir», «o‘sha paytda» kabilar) mazmunini tavsiflashdan iborat deb qarashadi. Ushbu birliklarning referentini matnsiz aniqlash mushkul ekanligi ma’lum. Ularning ma’nosini ravshanlantiruvchi eng kichik matn (minimal kontekst) so‘zlovchi, tinglovchi, zamon, makon, registr, stilь, nutqiy harakat turi kabilarni inobatga oladi. Pragmatikaning keng miqyosdagi talqini uning tadqiq doirasiga insonning maqsadli harakat turlarining kiritilishida namoyon bo‘ladi. Xulosa o’rnida aytganda, tilshunoslikning navqiron sohasi pragmalingvistikaning istiqboli haqida fikrlar ko`p, ularni davom ettirish mumkin. Istiqbol endi boshlanmoqda. Pragmalingvistikaning "mevalari" etnopragmatika, sotsiopragmatika, etnosotsiopragmatika, madaniyatlararo pragmatika, qiyosiy pragmatika kabilarning taraqqiyoti nutqiy faoliyat haqidagi yangi nazariy fikrlarning tug`ilishiga sabab bo`lishi bilan bip qatorda, til ta`limi uslubiyatining yangi qoyalar, metodlar bilan boyitishiga gumon yo`q. Bundan tashuari, pragmalingvistik bilim millatlararo, xalqaro munosabatlar, ishbilarmonlik sohasidagi muloqot ko`nikma-malakalarini o`stirish amaliyotida muqim o`rin egallashi ham aniq. Xullas, pragmalingvistika inson lisoniy faoliyatini ilmiy-amaliy tadqiq etishuning istiqbolli yo`nalishi bo`lib, uning ilmiy bilish tizimidagi o‘rni qat’iylashmoqda.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Kipchakova, Y. (2021). Methodological And Didactic Aspects Of Information And Intellectual Culture In The Education Of A Developed Generation. Экономика И Социум, (6-1), 156-159.

2. Kipchakova, Y. X., & Kodirova, G. A. (2020). Innovative Technologies In Modern Education. Теория И Практика Современной Науки, (5), 29-31.

3. Kipchakova, Y., Abduxamidova, M., & Raxmonaliyeva, M. The Impact Of Innovative Technologies In Improving Student Knowledge. Студенческий Вестник Учредители: Общество С Ограниченной Ответственностью" Интернаука", 37-38.

4. Қипчақова, Ё., Махмудова, М., & Умарова, З. (2021). Мактабгача Ёшдаги Болалар Меҳнатининг Ўзига Хос Хусусияти. Студенческий Вестник, (22-7), 9-10.

5. Қипчақова, Ё., Соибжонова, Ш., & Абдуқаюмова, С. (2021). Мактабгача Таълим Жараѐнида Соғлом Турмуш Тарзини Шакллантиришнинг Аҳамияти. Студенческий Вестник, (22-7), 11-12.

ISSN 3030-3907